

Бутенко Світлана Юрївна, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Академії праці, соціальних відносин і туризму, кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМА ФАКТИЧНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У жовтні Міжнародним фондом «Відродження» було презентовано результати дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу». Звіт відображав спостереження фокус-груп, аналіз документів і статистики, анкетувань і опитувань службових осіб (слідчих, прокурорів),

а також правозахисників у галузі кримінального судочинства за період 2016–2017 років.

Основною метою дослідження була оцінка процесуального керівництва досудовим розслідуванням, однак воно також висвітлює значну кількість нагальних проблем у сфері забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового розслідування.

Авторський колектив звіту зазначив, що за 2016 рік кількість затримань осіб у кримінальному провадженні (порівняно з 2013 роком) знизилася більше, ніж на третину. Однак причиною такої динаміки стала не гуманізація законодавства і практики, а переховування фактичних затримань від обліку [1, с. 94]. Дослідники виявили, що у 67 % випадків у протоколі місцем затримання зазначався кабінет слідчого, а часом – час його складання, а не час безпосереднього «змушення залишатися поряд із уповноваженою службовою особою». Крім цього, було встановлено відсутність реагування прокурорів на факти порушення прав і свобод затриманих осіб (тримання у відділенні поліції без реєстрації, затримання через тривалий час після вчинення злочину, проведення опитувань без фіксації «за зачиненими дверима») [1, с. 245–248].

Аналіз отриманих дослідниками фактів засвідчує, що для оформлення затримання особи на практиці слідчі зобов'язані:

- погодити його з прокурором (хоча законодавством це не передбачено) [1, с. 93];
- бути готовими протягом 24 год повідомити особу про підзору, виклавши у цьому документі фактично «всі докази, які потім складуть основу обвинувального акту» [1, с. 130];
- бути готовим звернутися до слідчого судді з клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, обґрунтувавши в документі всі наявні «ризики» [1, с. 93].

Цікаво, що до подібних висновків автор цих тез дійшла в результаті проведення дослідження з цього питання протягом 2012–2013 років [2]. Чому ж, попри кардинальну зміну регламентації затримання законодавчо, проблема фактичного і процесуального затримання досі актуальна?

У дослідженнях науковців і правозахисників неодноразово звертали увагу на побоювання українських практиків ситуацій, коли особа затримується, однак слідчий суддя не надає дозвіл на подальше утримання її під вартою. Це автоматично розцінюють як підтвердження незаконності затримання і дає підстави для притягнення службової особи до відповідальності [3]. Вважаємо, що такий алгоритм цілком нівелює сутність затримання як такого і перевірки законності затримання слідчим суддею, що розкриті у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Так, у рішеннях ЄСПЛ затримання не обмежується жодними умовами щодо виду покарання, яке передбачається за злочин, в якому підозрюється особа. Окрім цього, ЄСПЛ не встановлює конкретних фактів або випадків (підстав), які мають формувати обґрунтовану підозру, достатню для затримання особи. Вимоги до обґрунтованої підозри максимально зменшені для того, щоб затримана особа якомога швидше була доставлена до слідчого судді, який єдиний має право обмежувати право на свободу та особисту недоторканність.

Наприклад, у справі «Берктай проти Туреччини» ЄСПЛ визнав не достатнім для виникнення обґрунтованої підозри наявність лише телефонного повідомлення про сепаратистську пропаганду та відсутність посвідчення особи [4, с. 92].

У справі «К.-Ф. проти Німеччини» достатніми для обґрунтованої підозри було визнано такі факти: повідомлення власниці квартири про те, що її орендатори збираються втекти без сплати оренди; відповідь на запит про те, що адреса орендарів, зазначена у договорі оренди, є лише номером поштової скриньки; факт, що в минулому вони вже перебували під слідством за шахрайство [5].

У справі «Ердагос проти Туреччини» ЄСПЛ зазначив, що підозра досягла необхідного рівня. Заявник підозрювався в наданні неправдивого повідомлення про злочин та фальсифікації доказів. Підозра була обґрунтована повідомленням заявника про проникнення до крамниці певної особи, оглядом цієї крамниці працівниками поліції, повідомленням заявника про те, що в оглянутому приміщенні після огляду він виявив кулі, додатковим оглядом крамниці, під час якого слідів куль виявлено не було [6, с. 148].

Отже, достатність обґрунтованої підозри передбачає виникнення її на підставі певної сукупності фактів, що дає змогу констатувати вірогідність вчинення особою злочину. Докази на цьому етапі дослідження не мають бути такого ж рівня, як і на стадії складання обвинувального акту.

На нашу думку, в Україні «законодавчі практики», намагаючись зменшити кількість затриманих, які потім не стають утримуваними під вартою, створили такі умови для затримання, які законно виконати практично неможливо. Це призвело до прогнозованих порушень законодавства: застосування адміністративного затримання до кримінального процесуального; відсутності фіксування факту затримання взагалі; спотворення реального стану речей, зокрема «добровільності» залишення особи поряд із уповноваженою службовою особою [7].

Вважаємо, що розв'язати проблему порушення прав людини на етапі затримання можна лише шляхом визнання її існування процесуальними керівниками досудовим розслідуванням і слідчими суддями. На законодавчому рівні доцільно виключити надмірно деталізовані формальні підстави затримання, передбачені у ч. 1 ст. 208 КПК України, визнавши наявність обґрунтованої підозри єдиною вимогою для затримання особи. Обов'язок складати протокол затримання і вказувати в ньому факти, які зумовили виникнення обґрунтованої підозри, необхідно покласти на ту уповноважену особу, яка фактично здійснює затримання. Також важливо не допускати будь-якої дисциплінарної відповідальності за законне затримання особи, якщо після цього обґрунтована підозра не підтвердилася або особа не стала утримуваною під вартою.

Список використаних джерел

1. Белоусов Ю. Прокурор: керує? координує? наглядає? розслідує?: Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу» / Ю. Белоусов, В. Венгер, В. Мітько, А. Орлеан, В. Сущенко, В. Яворська ; за заг. ред. Ю. Белоусова. – Київ : СТ-Друк, 2017. – 268 с.
2. Бутенко С. Ю. Імплементация рішень Європейського суду з прав людини щодо права на захист у кримінальне процесуальне законодавство України / С. Ю. Бутенко // Митна справа. – 2013. – № 3. – С. 70–76.
3. Права людини за зачиненими дверима : звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб». – Київ, 2015.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Берктай проти Туреччини» / уклад.: Ю. Зайцев, О. Павліченко // Вибрані рішення Європейського суду з прав людини. – Київ : Фенікс, 2006. – 688 с.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «К.-Ф. проти Німеччини» // Вибрані справи Європейського суду з прав людини. – Київ : Фенікс, 2007. – Вип. V. – 656 с.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ердагоз проти Туреччини» // Вибрані справи Європейського суду з прав людини. – Київ : Фенікс, 2004. – Вип. I (вид. 2-ге). – 224 с.
7. Сурихин П. Л. Заведомо незаконное задержание: вопросы квалификации: учебное пособие / П. Л. Сурихин. – Красноярск : Сибир. юрид. ин-т МВД России, 2003. – 114 с.